

УДК 67.76я73

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.26>

ЗАПОВІТ ЯК ПІДСТАВА СПАДКУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Долинська М.С.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ

Долинська М.С. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні.

Однією з теоретичних проблеми нотаріального процесуального права є дослідження нотаріально-го та квазінотаріального порядку щодо оформлення заповітів новими квазінотаріальними органами держави під час воєнного стану в Україні.

Мета дослідження – аналіз правового регулювання порядку посвідчення заповітів в умовах воєнного стану в Україні – як підстави оформлення спадщини за заповітом, в тому числі неповнолітніми особами.

Здійснено аналіз нотаріальних та квазінотаріальних органів, уповноважених на посвідчення заповітів.

Схарактеризовано еволюцію правового регулювання посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріальних в Україні протягом 2022 року.

Проведено класифікацію суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріальних.

Автор стверджує, що процес посвідчення заповітів, новими квазінотаріальними органами згідно постанови Кабінету Міністрів № 164 від 28 лютого 2022 року складається з трьох етапів.

Перший етап – складання та посвідчення заповіту, прирівняного до нотаріального, реєстрація його в реєстрі для реєстрації заповітів та довіреностей.

Другий етап – передача одного примірника складеного заповіту через відповідні військові органи та територіальні органи Міністерства юстиції нотаріусу/державній нотаріальній конторі на реєстрацію в Спадковому реєстрі, та на тимчасове зберігання.

Третій етап складає передачу отриманого державною нотаріальною конторою чи нотаріусом заповіту після припинення чи скасування воєнного стану в Україні на зберігання до державного нотаріального архіву.

Електронним доказом посвідчення заповітів, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, є їх реєстрація в Спадковому реєстрі нотаріальними органами.

Надання права укладати заповіти за спрощеною процедурою під час воєнного стану в Україні є одним із важливих способів захисту прав та законних інтересів не лише захисників та захисниць держави, але й інтересів майбутніх малолітніх та неповнолітніх спадкоємців.

Ключові слова: заповіт, нотаріус, державна нотаріальна контора, квазінотаріальні органи, прирівняні до нотаріальних заповіти.

Dolynska M.A Will as a ground for inheritance during marital state in Ukraine.

One of the theoretical problems of notarial procedural law is the study of the notarial and quasi-notarial procedure for the execution of wills by the new quasi-notarial bodies of the state during the martial law in Ukraine.

The purpose of the research is to analyze the legal regulation of the procedure for certifying wills under martial law in Ukraine – as a basis for the registration of inheritance by will, including by minors.

An analysis of notarial and quasi-notarial bodies authorized to certify wills was carried out.

The evolution of the legal regulation of the certification of wills equated to notarial wills in Ukraine during 2022 is characterized.

Subjects authorized to certify wills have been classified on the same level as notarial ones.

The author claims that the process of certifying wills by new quasi-notarial bodies in accordance with Cabinet of Ministers Resolution No. 164 of February 28, 2022 consists of three stages.

The first stage is the drawing up and certification of a will, equivalent to a notarial one, its registration in the register for the registration of wills and powers of attorney.

The second stage is the transfer of one copy of the completed will through the relevant military and territorial bodies of the Ministry of Justice to the notary/state notary office for registration in the Inheritance Register and for temporary storage.

The third stage is the transfer of the will received by the state notary office or notary after the termination or cancellation of martial law in Ukraine for storage in the state notary archive.

Electronic proof of certification of wills, equivalent to notarized ones, is their registration in the Inheritance Register by notary authorities.

Granting the right to make wills under a simplified procedure during martial law in Ukraine is one of the important ways to protect the rights and legitimate interests of not only the defenders of the state, but also the interests of future minors and minor heirs.

Key words: will, notary public, state notary office, quasi-notarial bodies equated to notarial wills.

Постановка проблеми. Спадкуванню за заповітом належить перевага при спадкуванні як у незалежній Україні, так як і в більшості держав світу.

Від правомірності складення заповіту, уповноваженими на це державою органами, його змісту та проведенням процедури реєстрації багато в чому залежать у послідуєчому нотаріально-спадковій процесуальні правовідносини, зокрема, при оформленні спадщини для малолітніх та неповнолітніх спадкоємців.

З початком розв'язаною Росією війни про незалежної України, на кінець лютого 2022 було паралізовано на певний час діяльність органів нотаріату та квазінотаріату, зокрема, як на тимчасово окупованих територіях, так і тих, де велися активні військові дії.

Проблемам діяльності нотаріальних та квазінотаріальних органів, зокрема, в частині посвідчення прирівняних до нотаріальних довіреностей, а також заповітів, та в послідуєчому спадкуванні на їх підставі прийнято низку нормативно-правових актів протягом 2022-2023 років.

Враховуючи зміни нормативно-правового регулювання нотаріальних та спадкових правовідносин під час воєнного стану у 2022 році, в тому числі щодо становлення нових квазінотаріальних органів держави, уповноважених на посвідчення прирівняних до нотаріальних заповітів, постала потреба у проведенні цього дослідження.

Метою дослідження є: критичний аналіз правового регулювання порядку посвідчення заповітів в умовах воєнного стану в Україні – як підстави оформлення спадщини за заповітом, в тому числі неповнолітніми особами.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблеми оформлення спадщини в нотаріальній діяльності розглядалося як науковцями, так і практиками. Доцільно виокремити праці: В. Баранкової, М. Дякович, Ю. Заїки, В. Комарова, О. Кармази, З. Книш, О. Кухарєва, В. Маковія, М. Михайлів, А. Мовчан, О. Неліна, В. Парасюка, О. Письменного, С. Фурси, Є. Фурси, О. Якимець та багатьох інших.

Однак, у працях науковців недостатньо приділено уваги правовому регулювання спадкування за заповітом в умовах воєнного стану в Україні. Зокрема, не виокремлено проблеми посвідчення заповітів в умовах воєнного стану, які є підставою для оформлення спадщини за заповітом.

При дослідженні порядку посвідчення заповітів під час воєнного стану в Україні використано загальнонаукові методи та спеціальні методи пізнання.

Виклад основного матеріалу. Станом на кінець лютого 2022 року нотаріальними органами держави, на підконтрольній Україні території вчинялися окремі нотаріальні дії, зокрема, посвідчувалися приватними та державними нотаріусами заповіти та довіреності, оскільки продовжували функціонувати, хоча і не в повній мірі, як Спадковий реєстр, так і Єдиний реєстр довіреностей.

Як свідчить нотаріальна практика, складення заповітів, в першу чергу, відбувається з метою захисту інтересів малолітніх та неповнолітніх дітей, а також осіб з особливими потребами

Варто наголосити, що державні та приватні нотаріуси України вправі були посвідчувати заповіти у період 6 березня 2022 року до 27 квітня 2022 на білому папері, без використання спеціальних бланків нотаріальних документів. Однак вказані заповіти, так само як викладені на «нотаріальних бланках»,

підлягали обов'язковій реєстрації у Спадковому реєстрі, таким чином ставали електронним доказом їх посвідчення.

Найбільш широкими повноваженнями щодо вчинення нотаріальних дій серед органів квазінотаріату наділені консульські установи України [1, с. 42]. Посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України відповідно до ст. 38 Закону України «Про нотаріат» [2], вправі посвідчувати правочини, в тому числі заповіти.

Також продовжували вчиняти прирівняні до нотаріальних довіреності та заповіти, уповноважені квазінотаріальні органи відповідно до вимог статей 245 і 1252 Цивільного кодексу України та статті 40 Закону України «Про нотаріат».

Аналізуючи вищевказані законодавчі акти приходимо до висновку про виокремлення законодавцем шести видів посадових та службових осіб, уповноважених на укладення квазінотаріальних заповітів, тобто прирівняних до нотаріальних.

У першу групу суб'єктів, уповноважених на посвідчення квазінотаріальних заповітів законодавець відносить заповіти, посвідчені посадовими та службовими особами установ охорони здоров'я держави, які в свою чергу поділяються на три підгрупи, а саме:

До першої підгрупи належать начальники госпіталів, санаторіїв, інших військово-лікувальних закладів, їх заступники з медичної частини, старші або чергові лікарі, які посвідчують заповіти військово-службовців або інших осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах;

Другу підгрупу складають головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, які посвідчують заповіти осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах.

До третьої підгрупу відносяться директори або головні лікарі будинків на осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.

Капітани українських морських та річкових суден вправі складати заповіти від імені осіб, які перебувають під час плавання. Вважаємо, що під час військової агресії, це в переважній більшості стосується лише морських та військових суден.

Третю групу складають начальники пошукових та інших експедицій.

Четверта група вищевказаних суб'єктів посвічує заповіти лише у випадку відсутності в пунктах їх дислокації приватних чи державних нотаріусів або органів місцевого самоврядування, для військово-службовців і членів їх сімей, а також працівників та членів їх сімей, а саме:

- а) командири (начальники) військових частин, з'єднань та установ (в пунктах дислокації);
- б) командири (начальники) військово-навчальних закладів.

До п'ятої та шостої груп суб'єктів відносяться відповідно начальники установ виконання покарань та начальники слідчих ізоляторів.

З метою захисту прав та інтересів громадян держави, зокрема, цивільних та спадкових – 28.02.2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [4], присвячену регулюванню особливостям провадження нотаріальної діяльності під час воєнного стану в державі.

Оскільки доступу до нотаріальних послуг не мали безпосередні захисники та захисниці нашої держави, з метою захисту їх цивільних прав та інтересів, а також опосередкованого захисту прав неповнолітніх та осіб з інвалідністю, тому постала потреба у врегулюванні даного питання.

Наступні зміни до вищевказаної постанови № 164 запроваджено постановою Кабінету Міністрів України № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06.03.2022 року [5], якою розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених, в умовах воєнного стану, які посвідчуються у зоні бойових дій (безпосередньо або на недалекій відстані).

О. Кухарев справедливо зауважує, що відбулося розширення переліку осіб, що наділені правом посвідчувати заповіти [6], які прийнято вважати такими, що прирівняні до нотаріальних. Вважаємо, що запровадження нових квазінотаріальних суб'єктів повинні бути прийняті на законодавчому порядку та стосуватися як норм статті 1252 Цивільного кодексу України, так і норм статті 40 Закону України «Про нотаріат».

Постановою Кабінету Міністрів № 480 від 19 квітня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [8], якою у новій редакції викладено пункт четвертий постанови Кабінету Міністрів України № 164.

Аналізуючи вищевказані зміни в частині посвідчення квазінотаріальних заповітів приходимо до висновку, що:

по-перше, розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів, надано право начальнику табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених посвідчувати заповіти військовополонених;

по-друге, зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення заповітів, укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, що діє у редакції постанови Кабміну № 940 від 06.07.2006 року. При цьому, відповідні зміни щодо розширення видів нових суб'єктів, не було внесено до вищевказаного Порядку.

Оскільки лише 28.04.2022 року вказана постанова набула чинність, тому з 6.03.2022 року до 27.04.2022 року нові органи квазінотаріату не зобов'язані виконувати положення вимог Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Постановою Кабінету Міністрів України № 719 від 24.06.2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану» [9], яка набрала чинність 12.07.2022 року, зокрема, відредаговано порядок передачі посвідчених новими квазінотаріальними органами заповітів Міністерству юстиції або його територіальному органу.

Осіб, які вправі скласти заповіти в умовах воєнного стану в Україні, згідно з вищевказаними Постановами Кабінету Міністрів, прийнятими у 2022 році, варто поділити на три окремі групи.

До першої групи відносяться військовослужбовці Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань.

Другу групу складають працівники правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави.

До третьої групи відносяться військовополонені.

Суб'єктами, які вправі посвідчувати заповіти від вищевказаних осіб в умовах воєнного стану є:

– командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави;

– начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених.

Українським законодавством, незалежно від того суб'єкта уповноваженого, на посвідчення заповіту (нотаріуса, посадової особи органу місцевого самоврядування, відповідної посадової чи службової особи, в тому числі командира (начальника) або уповноважена таким командиром (начальником) особи) встановлено однаковий загальний порядок укладення та посвідчення заповітів [10].

Більш детальну характеристику суб'єктів нотаріального процесу, які уповноважені на посвідчення як нотаріальних, так і прирівняних до нотаріальних заповітів під час воєнного стану в Україні авторкою статті розглянуто у підготовленому Довіднику «Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених [11].

Вище перелічені квазінотаріальні органи, вправі посвідчувати заповіти лише у присутності двох свідків та не вправі посвідчувати секретні заповіти.

Згідно з частиною четвертою статті 1253 Цивільного кодексу [3] свідком заповіту може бути фізична особа, що має повну цивільну дієздатність. Однак не може виступати свідком при посвідченні заповіту: нотаріус; особи, на користь яких складено заповіт; члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

О.Є. Кухарев стверджує, що залучені до процесу посвідчення свідки мають засвідчити, що заповідач на момент складення та посвідчення заповіту: розумів значення своїх дій та міг керувати ними; висловив свою істинну волю та до нього не застосовувався психічний або фізичний вплив; особисто власноручно підписав заповіт або на його прохання заповіт підписала в його присутності інша особа [12, с. 109].

Тому у випадку вирішення спору у судовому порядку щодо укладено заповіту за участь свідків, детальні відомості про свідків сприятиме об'єктивному розгляду справи.

Характеризуючи історичний досвід щодо компетенції посадових, службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених, на нашу думку, є необхідність як в збереженні повноважень в посвідченні заповітів, а також в розширенні повноважень вищевказаних органів щодо засвідчення справжності підпису на документах, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [13, с. 61-62].

При оформленні спадщини за заповітом нотаріус має надати правову оцінку заповіту, перевірити його реєстрацію у Спадковому реєстрі та чинність на момент смерті заповідача. Якщо наданий спадкоємцем заповіт не відповідає вимогам законодавства, нотаріус зобов'язаний відмовити в його прийомі. Якщо заповіт визнаний судом недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, передбачених статтями 225 та 231 Цивільного кодексу України [3].

Тому закономірність та правильність укладення новими квазінотаріальними органами заповітів, сприятиме ефективному захисту інтересів спадкоємців, зокрема неповнолітніх та осіб з інвалідністю. Мають рацію науковці, що передбачені службові особи потребують допомоги у складанні прирівняних до нотаріальних заповітів [14, с. 105].

Висновки. Надання права укладати заповіти за спрощеною процедурою новим органам квазінотаріату є одним із важливих способів захисту прав та законних інтересів як захисників нашої держави, так і опосередкованого неповнолітніх та малолітніх спадкоємців захисників та захисниць.

Посвідчені вищезазначеними особами заповіти слід також вважати прирівняними до нотаріально посвідчених.

Процес посвідчення заповіту новими квазінотаріальними органами згідно постанови Кабінету Міністрів № 164 від 28 лютого 2022 року складається з трьох етапів. Перший етап – складання та засвідчення такого заповіту, другий – передача одного примірника складеного заповіту через відповідні органи нотаріусу/державній нотаріальній конторі на реєстрацію в Спадковому реєстрі, що є електронним доказом його укладення, та на тимчасове зберігання. зберігання.

Зміни щодо переліку осіб, уповноважених на посвідчення заповітів та довіреностей повинні стосуватися також норм статі 1252 Цивільного кодексу України, так і норм статті 40 Закону України «Про нотаріат».

Наукова розвідка щодо правового регулювання посвідчення заповітів, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, сприятиме подальшій еволюції та удосконаленню українського спадкового та нотаріального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Долинська М.С. Консульські установи як учасники українського нотаріального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 22. С. 41–45.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. (дата звернення: 06.07.2023).
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 06.07.2023).
4. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 164. *Урядовий кур'єр* від 28.02.2022. № 43.
5. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.
6. Кухарев О. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voennogo-stanu>. (дата звернення: 26.06.2023).
7. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року № 480. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2022. № 96.
8. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 року. № 719. *Урядовий кур'єр* від 28.06.2022. № 140.
9. Dolynska Mariia. Theoretical-legal and applied aspects of the notarial procedure concerning the certification of wills / *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph* / edited by authors. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2018. p. 62–84.
10. Долинська М.С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених: довідник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

11. Кухарев О.Є. Спадкове право України: навч.-практ. посіб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 221 с.
12. Долинська М.С. До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 55–65.
13. Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 4 (99). С. 93–107.